

ЗАПОРІЖЖЯ (до 1921 — Олександрівськ) — місто обласного значення, адміністративний, економічний, культурний центр Запорізької області. Знаходиться на обох берегах Дніпра, там, де його русло розділене о-вом Хортиця (довж. 12,5 км, шир. 3 км), за 633 км залізницею (автошляхами — 544 км) від Києва. Містом протікають невеликі річки Суха та Мокра Московки, Кушугум, Верхня Хортиця. Площа 330,9 км². Насел. 810 620 осіб (2001, складає 92 % до 1989): українців — 71 %, росіян — 25 %. Проживають також євреї, греки, вірмени, цигани. Вузол залізниць і автомоб. шляхів; аеропорт, Запорізький річковий порт. Транспортна інфраструктура: автобусні (бл. 100), тролейбусні (13) та трамвайні (12) маршрути. Поділяється на Жовтневий, Заводський, Комунарський, Ленінський, Орджонікідзевський, Хортицький, Шевченківський (підпорядк. смт *Тепличне*) р-ни. Приміс. зона охоплює Запоріж., Вільнян., Оріхів., Василів. і Кам'янсько-Дніпров. р-ни. Гол. вулицею міста є проспект Леніна, що перетинає майже всю лівобережну частину (довж. бл. 11 км, одна з найдовших вулиць Європи). У З. зосереджено бл. 65 % продуктив. потужностей і бл. 43 % насел. Запоріж. обл. Міста-побратими: Лінц (Австрія), Лахті (Фінляндія), Бельфор (Франція), Обергаузен, Магдебург (обидва — Німеччина), Новокузнецьк (РФ), Бірмінгем (Велика Британія), Ічан (Китай).

Найдавніші стоянки первіс. людини у річк. долині Дніпра відносять до епохи серед. палеоліту. На пн. околиці міста знайдено кам'яні знаряддя праці доби пізнього палеоліту (понад 15 тис. р. тому). На о-вах Середній Стіг і Дурна Скеля, а також в урочищі Сагайдачний виявлено поховання та поселення доби бронзи (3–2 тис. до н. е.). У с. Вознесенка (нині у межах міста) знайдено форми для відливання бронз. речей (поч. 1 тис. до н. е.). Побл. упр. «Дніпроенерго» розкопано понад 30 скіф. (4 ст. до н. е.), побл. телевіз. вежі та заг.-осв. школи № 68 — 6 сармат. (2 ст. до н. е. — 2 ст. н. е.) курганів. Значну істор. цінність становить т. зв. Вознесен. скарб (8 ст.) — озброєння та кінське спорядження (серед них — понад 1400 золотих і сріб. обпалених вогнем предметів). Низка дослідників стверджує, що саме на о-ві Хортиця 972 загинув князь Київ. Русі Святослав Ігоревич. Побл. сучас. З. існував грец. перевіз через Дніпро — Крарійський, про який у 10 ст. згадував у своїй праці «Про управління імперією» імператор Візантії Костянтин VII Багрянородний. Його після захоплення татари назвали Кічкаським (на картах 18 ст. позначений як Великий татарський). Згідно з літопис. джерелами, 1103 у р-ні о-ва Хортиця отримали переломну перемогу над половцями руські князі Святополк і Володимир. 1552 на о-ві Мала Хортиця (Байда) князь Д. Вишневецький

збудував дерев'яно-земляний замок, який історики вважають прототипом Запороз. Січі (див. також [Запорожжя](#)). 1612 побл. сучас. балки Совутина зведено укріплення гетьманом України П. Сагайдачним. 1648 побл. Кічкас. перевозу війська Б. Хмельницького розгромили польс. гарнізон. Виникнення міста пов'язане з будівництвом Дніпров. укріпленої лінії наприкінці 18 ст. На тер. сучас. З. 1771 розпочато спорудження однієї з семи фортець — Олександрівської (спочатку її закладено 1770 за 2 км побл. р. Мокра Московка, але через невдало обране місце будівництво перенесено). Згідно з планами центр. влади Рос. імперії ця укріплена лінія повинна була, з одного боку, захистити край від татар. нападів, а з ін. — забезпечити посилення контролю над землями Війська Запорозького. Олександрів. фортецю будували 1770–75 військ. інж. команда на чолі з підполковником В. фон Фредерсдорфом (перший комендант) і держ. селяни. Вона мала форму 15-кут. зірки, займала пл. бл. 130 га. Від поч. існування фортеці побл. почав формуватися форштадт (передмістя), у якому проживали військові, будівельники з сім'ями, частина держ. селян і місц. запороз. козаків. Згодом навколо виникло декілька нових насел. пунктів, у яких розташовувалися військові та 5 тис. кріпос. селян. 1772 побл. р. Кушугум побудовано вапняний завод. У наступ. році при фортеці відкрито школу. 1783 у поселенні при фортеці мешкало 1230 осіб (886 чоловіків і 344 жінки). 1785 його перетворено на посад Олександрівськ і введено до складу Новомоск. пов. Катеринослав. намісництва. 1789 сюди прибули зі Сх. Пруссії німці-меноніти, внаслідок чого виникло 8 нім. колоній. 1796 за завданням фаворита Катерини II П. Зубова розроблено та затверджено проект перетворення Олександрівська на одне з найбільших міст регіону. Побл. Кічкас. перевозу запланували побудувати порт і верф. Однак унаслідок смерті у листопаді 1796 Катерини II проект П. Зубова майже не був реалізований. 1797 ліквідовано Дніпров. лінію, 1798 — Олександрів. фортецю. 1802 Олександрівськ увійшов до Катеринослав. губ. Від 1806 — повіт. місто. Олександрівськ не виправдав сподівань, які на нього покладала рос. влада. У 1-й пол. 19 ст. його розвиток відбувався повільно. 1795 тут нараховувалося 96 дворів, у яких проживало 1230 осіб, 1804 — відповідно 387 і бл. 2,5 тис., 1859 — 428 і 3108. У 1860-х рр. із кам'яних споруд в Олександрівську були лише 3 адм. будинки, в'язниця та продовол. склад. Більшість олександрівців займалася землеробством або ж промислами та торгівлею, пов'язаних з с.-г. виробництвом. Суттєві зміни в Олександрівську відбулися у пореформен. період. У 2-й пол. 19 ст. у ньому

щороку проводили 3 ярмарки, щотижня збирали базари. Знач. розвитку міста сприяло будівництво Лозово-Севастоп. залізниці. У листопаді 1873 відкрито відрізок Лозова-Олександрівськ, 1874 почергово — Олександрівськ-Мелітополь та Мелітополь-Сімферополь. Зі спорудженням Лозово-Севастоп. залізниці Олександрівськ перетворився на один зі знач. транзит. пунктів з перевезення вантажів, насамперед хліба. 1902 закладено 2-гу чергу Катеринин. залізниці: Пологи-Кривий Ріг. На базі колиш. залізнич. майстерень нині працюють ВАТ [«Запорізький механічний завод»](#) (1873) та [«Запорізький електровозоремонтний завод»](#) (1905). У цей період місто стало провід. центром с.-г. машинобудування Пд. України. Від 1863 ведуть свій відлік ЗАТ [«Запорізь. автомобілебуд. завод»](#) (див. «АвтоЗАЗ-ДЕУ») і ВАТ [«Запорізький кабельний завод»](#). Саме в цьому році відкрито голланд. промисловцем А. Копом завод с.-г. машин. Працювали також маш.-буд. заводи Я. Бадовського (1880), Леппа і Вальмана (1887), О. Циглера (1891), І. Кацена (1894). Вони випускали плуги, сівалки, молотарки та ін. с.-г. техніку, яка користувалася попитом на знач. частині тер. Рос. імперії. Понад 130-річну історію має ЗАТ [«Запорізький інструментальний завод ім. Войкова»](#), який засн. Мензісом як мех. і мідноливар. завод (1879). У 1904 введено в експлуатацію залізнич. Кічкас. міст. 1893-1904 від р. Мокра Московка до центру міста побудовано водогін. 1910 його довж. досягла 14 км. Для забезпечення електроенергією казен. установ, будинків замож. олександрівців і освітлення вулиць 1911 побудовано електростанцію. На поч. 20 ст. в Олександрівську працювало 47 різних заводів і ф-к, 40 ремісн. майстерень, мережа аптекар. магазинів, 11 представництв банків, 3 нотаріал. контори; було 8 тис. будинків, 95 вулиць (7 забрукованих). 1903 торг. оборот підприємств міста склав 25 млн рублів. На них працювало бл. 10 тис. робітників. 1869 Вознесенів. учитель Я. Новицький (згодом — чл.-кор. ВУАН, засн. і 1-й дир. [Запорізького обласного краєзнавчого музею](#)) організував перші екскурсії з вивчення запорізь. краю. У 1900-х рр. функціонувало 20 початк. заг.-осв. шкіл, 5 реал. і 5 комерц. училищ, 2 чол. і 1 жін. гімназії. 1900 відкрито середнє семикласне мех.-тех. училище, 1903 — Маріїн. училище для глухонімих. 1897 в Олександрівську мешкало майже 19 тис., 1914 — 63,6 тис. осіб. Під час рев. подій 1905-07 відбувалися масові демонстрації. З поч. 1-ї світової війни до армії мобілізовано понад 30 % робітників. Скоротилося виробництво на підприємствах легкої та харч. пром-стей. Низку місц. підприємств переключили на випуск продукції для воєн. потреб. Напр., завод землероб. машин і знарядь АТ А. Копа лише 1916 виготовив 316 бомбометів. 1914 з Варшави евакуйовано авторемонтні майстерні 3-го відділ. Центр. майстерень, 1915 — завод АТ «Борман, Шведе і Ко», 1916 з Петрограда (нині С.-

Петербург) — завод авіац. моторів АТ Дека (нині ВАТ [«Мотор Січ»](#)), з Риги — дротово-цвях. завод (нині ВАТ [«Запорізький сталепрокатний завод»](#)). У зв'язку зі зростанням військ. виробництва, для якого потрібно багато робітників, прибуттям знач. кількості біженців і евакуйованих чисельність насел. за 2 р. збільшилася майже на 10 тис. і 1916 становила 72,9 тис. осіб. У ході Визв. змагань 1917-21 влада неодноразово змінювалася. На виборах у липні 1917 до міської думи перемогу (бл. 60 %) отримали меншовики та есери, 2-е і 3-є м. поділили євр. і укр. соціаліст. блоки. Восени 1917 Олександрівськ уже контролювали війська, підпорядк. УЦР. У місті були сформовані 2 курені вільного козацтва — «Січ» і «Хортиця». Від 12 до 15 грудня 1917 у Олександрівську відбулися бої між військами УЦР і більшовиками, внаслідок яких останні зазнали поразки. Однак досить швидко їм на допомогу підійшли загони балт. матросів, червоногвардійців із Москви, Петрограда та Катеринослава (нині Дніпропетровськ). 2 січня 1918 в Олександрівську встановлено більшов. владу. Проте завершити політику, спрямовану на докорінну зміну існуючих соц.-екон. відносин, більшовики не встигли. 18 квітня 1918 після запеклих боїв до Олександрівська увійшли австро-нім. війська. Була відновлена влада УЦР, яку пізніше змінила влада гетьмана П. Скоропадського. У 2-й декаді листопада 1918 місто захопили війська Директорії, зокрема частини Катеринослав. респ. коша під командуванням М. Горобця. У грудні 1918 знову встановлено владу більшовиків. Від 10 липня 1919 місто перебувало вже у руках денікінців, від жовтня того ж року його контролювали махнов. дивізії. Протягом зими 1920 на тер. запорізь. краю знову поширено більшов. владу. Подолавши, багато в чому завдяки допомозі махновців, війська А. Денікіна, рад. командування почало шукати шляхи для знищення махнов. руху. 8 січня 1920 Реввійськрада махновців, яка знаходилася тоді в Олександрівську, отримала наказ про відправлення на польс. фронт. У свою чергу Н. Махно висунув вимогу визнати автономію Катеринослав. і Таврій. губ. та підписати військ. договір. Така позиція не задовольнила більшов. кер-во. 9 січня Н. Махна та його прибічників оголошено поза законом. Навесні 1920 у місті черговий раз розгорнулося активне рад. «будівництво». Але його зірвав наступ білогвардійців під командуванням П. Врангеля, які до цього змогли утриматися в Криму. 19 вересня 1920 вони зайняли Олександрівськ та 29 вересня вже навіть були в межах Донбасу. Після відчут. поразок білогвардій. військ 23 жовтня 1920 війська Червоної армії повернулися до міста. У цих боях союзниками Червоної армії знову були махновці, які гол. загрозу для себе вбачали саме у білогвардійцях. Після захоплення Криму та остаточ. поразки білого руху на Пд. більшовики вдруге розірвали угоду з махновцями. Залучивши велику кількість військ, більшовикам вдалося остаточо розгромити махнов. рух (знач. мірою через те, що рядові повстанці досить часто

просто не бажали воювати з червоногвардійцями). Н. Махно та його армія залишили поміт. слід в історії Олександрівська. Він особисто вважав Олександрівськ, як і рідне містечко Гуляйполе (нині місто Запоріж. обл.), базовою тер. для свого повстан. війська. У липні 1920 місто стало центром губернії. 23 березня 1921 набула чинності Постанова ВУЦВК «Про перейменування Олександрівської губернії в Запорізьку, міста Олександрівка в місто Запоріжжя». Унаслідок воєн. дій 1918–20 та голоду 1921–22 насел. З. порівняно з 1916 зменшилося вдвічі. Загроза масової загибелі призвела до того, що з міста лише 1921–22 виїхало 6 тис. мешканців. У грудні 1922 Запоріж. губ. ліквідовано, і З. увійшло до складу Катеринослав. губ., але вже в березні 1923 стало центром Запоріж. округу. 15 вересня 1930 місто виділено в окрему адм.-тер. одиницю, яка підпорядковувалася безпосередньо центру. Від 1932 — у складі Дніпроп. обл. 1939 утвор. Запоріж. обл. і З. надано статус обл. центру. До поч. 1925 у З. відновлено довоєн.ні екон. показники. На той час у місті працювали 32 чавуноливарні та металообробні підприємства, 6 заводів с.-г. машинобудування, 8 пром. млинів, 6 маслозаводів, 5 шкіряних заводів, тютюн. і цукерк. ф-ки, спиртогорілчаний, ковбас. і хлібопекар. заводи. Відновленню економіки та соц. сфери дещо сприяла НЕП. 1925 діяло 624 кустар. підприємства, 650 підприємств торгівлі, серед яких 100 — держ., 82 — кооп., ін. — приватні. За роки довоєн. п'ятирічок З. перетворили на велике індустріал. місто. Символом індустріалізації не лише З., а й всього СРСР став [Дніпрогес](#). Його будівництво 1927–32 було перемогою більш ніж 200-річ. зусиль, докладених до відкриття прямого судноплавства на Дніпрі. Знач. обсяг робіт виконано вручну десятками тисяч робітників, переважно колиш. селян, пролетаризованих під час сталін. колективізації с. господарства, та засуджених. Одночасно з будівництвом Дніпрогесу у місті були споруджені вогнетрив. (нині [«Запоріжвогнетрив»](#)), коксохім. (нині [«Запоріжжкокс»](#)), металург. (нині [«Запоріжсталь»](#)), карборунд. (нині [«Запорізький абразивний комбінат»](#)), алюмінієвий (нині [«Запорізький виробничий алюмінієвий комбінат»](#)), феросплав. (нині [«Запорізький завод феросплавів»](#)), інструментал. сталей (нині [«Дніпроспецсталь» Електрометалургійний завод ім. А. Кузьміна](#)), усі — ВАТ), магнієвий (нині казенне підприємство [«Запорізький титаномagneїєвий комбінат»](#)) заводи. Від засн. 1928 під час будівництва Дніпрогесу центр. мех. майстерень веде свій відлік ЗАТ [«Запорізький завод важкого кранобудування»](#). Відтак у 1930-х рр. З. стало одним із центрів з виробництва чорних і кольор. металів, важкої промисловості та електроенергетики СРСР. 1937 у З. виготовляли 60 % феросплавів, 100 % магнію, 20 % стал. листа в СРСР. До 1941 виробництво цієї продукції за обсягами збільшилося вдвічі. 1925 у З. мешкало 47,5 тис., 1939 — 281,8 тис. осіб. У червні 1932 містом почав курсувати перший трамвай. 1940 у З. було

226 км водопровід. (забезпечували подачу 130 л води за добу на кожного мешканця) та 76 км каналізац. мереж, довж. трамвай. маршрутів досягала 75 км, функціонували 33 школи, 21 дитсадок, 2 дитбудинки, 11 лікарень, 25 амбулаторій. 1931–41 у З. перебував Нац. укр. драм. театр ім. М. Заньковецької (нині у Львові). З нападом нацист. Німеччини на СРСР низку запоріж. підприємств перепрофільовано на випуск воєн. продукції, тисячі запоріжців вступили до лав Червоної армії. 22 липня 1941 нім. авіація здійснила перше бомбардування З., а 18 серпня нім. моториз. частини захопили о-в Хортиця та правобережну частину міста. Щоб затримати наступ нім. військ, було зруйновано залізнич. міст через Дніпро та частково греблю Дніпрогесу. Підбив греблі без попередження призвів до знач. жертв серед рад. військових і мирного населення. Водночас хвиля води зміла кілька ворожих переправ і знищила нім. підрозділи, які опинилися у зоні затоплення. За короткий час запоріжцям вдалося вивезти (евакуацію розпочато 6 серпня) на Сх. 22 заводи союз. значення (металург. і маш.-буд.), 26 підприємств легкої та харч. пром.-стей, маш.-буд., пед. інститути, ін. навч. заклади, культурні установи, архіви, тех. документацію. У демонтажі та евакуації запоріж. підприємств взяли участь бл. 10 тис. осіб. Лише запоріжсталівці вивезли у тил 9 358 вагонів металу та устаткування цехів. 4 жовтня 1941 рад. війська залишили З. За період окупації, яка тривала впродовж 2-х р., нацисти вбили бл. 44 тис., вивезли на примус. роботи до Німеччини 58 тис. осіб. У серпні 1943 у З. проводив нараду з військ. керівництвом вермахту А. Гітлер. У місті діяли підпіл. групи. 14 жовтня 1943 З. визволено військами лівого крила Пд.-Зх. фронту. Визначал. роль в історії міста має післявоєнне відродження Дніпрогесу (перший агрегат дав пром. струм 1947) і підприємств чорної та кольор. промисловості, відбудова житл. фонду, закладів освіти, культури та мед. призначення. У місті до 1950 відновлено 120 заводів і ф-к. У повоєнні роки З. — центр електротех. промисловості. 1959 кількість насел. становила 434,6 тис., 1979 — 780,7 тис., 1981 — 812 тис., 1989 — 883,9 тис., 1998 — 863,1 тис. осіб.

Нині екон. потенціал міста — понад 280 великих пром. підприємств, з них 38 — металургії та оброблення металу, 79 — машинобудування, 33 — харчової промисловості, 28 — хім. і нафтохім. промисловості. У заг.-міському обсязі реаліз. продукції 43,2 % складає продукція металургії та оброблення металу, 30,9 % — машинобудування, 5,8 % — харчової промисловості. Серед провід. підприємств міста також — ВАТ [«Запоріжбудмаш»](#), [«Запоріжтрансформатор»](#), [«Запорізька кондитерська фабрика»](#), [«Запорізький електроапаратний завод»](#), [«Запорізький завод високовольтної апаратури»](#), [«Запорізький завод гумово-технічних виробів»](#), [«Запорізький завод зварювальних флюсів і скловиробів»](#), [«Запорізький шиноремонтний завод»](#), [«Перетворювач» Запорізький завод»](#),

«Селена» Виробничо-торговельна фірма», «Славутич» Пивобезалкогольний комбінат», «Український графіт», ЗАТІ «Запорізький завод штучних шкір», «Запорізький суднобудівельно-судноремонтний завод», ТОВ «Хортиця» Лікєро-горілочний завод», держ. підприємства Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» ім. академіка О. Івченка, «Кремнійполімер», «Радіоприлад», казенне підприємство «Іскра» Науково-виробничий комплекс». Працюють 2 хлібозаводи, хлібокомбінат, масложиркомбінат, м'ясокомбінат. Унаслідок функціонування потуж. промисловості з переважанням важкої індустрії З. за різними видами техноген. навантаження має досить високі показники. 2008 відходи 1-3-го класів шкідливості склали 8200 тис. т, шкідливі викиди в атмосферу — 331,8 тис. т. Окрім екол., найгострішими сучас. проблемами З. є транспортна та будівництва мост. переходів через Дніпро. У З. — Запорізька державна інженерна академія, Запорізький державний медичний університет, Запорізький національний технічний університет, Запорізький національний університет, Запорізьке музичне училище ім. П. Майбороди, 120 заг.-осв. (29 підвищеного освіт. рівня, 30 навч.-вихов. комплексів; 39 з російською мовою навчання), 112 дошкіл. і 22 позашкіл. навч. заклади; Панорамних акустичних систем Науково-технічний центр НАНУ, Механізації тваринництва Інститут УААН, «Перетворювач» Український науково-дослідний інститут силової електроніки, Спеціальних сталей, сплавів та феросплавів Український державний науково-дослідний інститут, Титану Державний науково-дослідний і проектний інститут, Трансформаторобудування Український науково-дослідний проектно-конструкторський та технологічний інститут, «Укрдіпрогазоочистка» Науково-дослідний і проектний інститут; Запорізька обласна філармонія, Запорізький академічний обласний український музично-драматичний театр ім. В. Магара, Запорізький обласний театр ляльок, Запорізький обласний театр юного глядача, Запоріж. обл. краєзнавчий музей, Запорізький обласний художній музей, Музей історії запороз. козацтва, приватні музеї зброї та старовин. автомобілів. і воєн. техніки, муніцип. театр-лабораторія «Ві», муніцип. театр танцю, міський культур. центр «Нар. дім», Палац культури «Хортицький», «Орбіта», «Титан», «Заводський», кінотеатри ім. О. Довженка, ім. В. Маяковського, «Зірка», «Космос», Запорізький державний цирк, 8 муз. шкіл, 4 школи мистецтв, дит. художня школа, 37 міських бібліотеч. закладів, Запорізька обласна наукова медична бібліотека, Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Горького; 9 міських лікарень, 2 дит. лікарні, 5 поліклінік для дорослих і 3 для дітей, 7 стоматол. поліклінік, міська клінічна лікарня екстреної та швидкої мед. допомоги. У розпорядженні жит. міста — 2 легкоатлетич. манежі, 12 спорт. майданчиків зі штуч. покрит-

тям, Будинок спорту «Запоріжжялітбуд», Палац спорту «Юність», футбол. стадіон «Славутич-арена», низка розважал.-спорт. і водноспорт. баз, теніс. кортів. Функціонують 3 спеціаліз. дит.-юнац. школи олімп. резерву з гандболу. У З. базуються футбол. клуб «Металург», чол. гандбол. клуб «ЗТР», жін. баскетбол. команда «Козачка-ЗАЛК», чол. баскетбол. клуб «Ферро-ЗНТУ», жін. волейбол. команда «Орбіта», чол. гандбол. команда «Мотор-ЗНТУ-ЗАС», жін. гандбол. команда «Запоріжжя-ЗДІА» (9 гравців у складі збір. України завоювали бронз. медалі 2004 на олімпіаді в Афінах). У З. діє 91 реліг. громада. 52 % жит. — християни: УПЦ МП (найвпливовіша, центр. собор — Свято-Покров. кафедральний), УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ. 39 % віруючих — протестанти: євангелісти християни-баптисти, християни віри євангельської, адвентисти сьомого дня, свідки Єгови. Ортодоксал. юдаїзм представлений 1 об'єднанням і 6-ма громадами; існує громада прогресив. юдаїзму. Є мусульман. громада; функціонує філія Ведич. академії. Виходять газети «Запорізька правда», «Запорізька Січ», «Індустріальное Запорожье». В ефірі З. — 18 FM-радіостанцій. Працюють кореспондент. пункти провід. укр. телеканалів, зокрема «1+1», «Інтер». Місц. телемовлення здійснюють «МТМ», ТРК «Запоріжжя», «Алекс» (АТБ) і «ТВ-5» (канали «ТВ-5», «ТВ-5 Спорт»). 1965 на базі пам'яток археології, історії та природи о-ва Хортиця створ. «Хортиця» Національний заповідник. У с-щі Верхня Хортиця — 700-літній дуб. За легендою, саме під ним запорожці писали свій знаменитий лист турец. султану. Живописну атмосферу тієї події відобразив І. Рєпін (1880-і рр.; у процесі створення картини художник відвідував о-в Хортиця). У З. знаходиться найдовша в Україні дит. залізниця (відкрита 1972). Пам'ятки архітектури та містобудування: земська управа (1913; нині Запоріж. обл. краєзнавчий музей), особняк Бадовського (кін. 19 — поч. 20 ст.; тепер студент. поліклініка), Дніпрогес (усі — нац. значення), Свято-Микол. церква (поч. 20 ст.), житл. будинок Нібура (1880; зараз протитуберкульоз. диспансер), лікарня Бера (кін. 19 ст.; нині полог. будинок), жін. (1902) і чол. (1909) гімназії (тепер навч. корпуси Запоріж. університету), житл. будинок А. Копа (1907; нині флюорогр. центр), будинок електростанції (1911; тепер упр. Запоріж. підприємства міських електрич. мереж), 9-й квартал Соцмістечка (1924–34; зараз частина Ленін. р-ну), мости інж. Б. Преображенського через Дніпро (1952), концерт. зал ім. М. Глінки (1953). Цікавою є будівля церкви Андрія Первозванного, перебудована з Будинку культури сталін. часів. Пам'ятки історії нац. значення: могила кошового отамана О. Гладкого та мемор. комплекс на честь рад. воїнів, які загинули під час форсування Дніпра. Встановлено погруддя Т. Шевченка (Шевченків. р-н, 1989, скульптор В. Олійник), академік АН СРСР, кер. будівництва Дніпрогесу О. Вінтера (1966, скульптор А. Аллахвердянц), Д. Поддерегіна, О. Пушкіна, пам'ятники Б. Хмельницькому,

рос. композитору М. Глінці (1956, скульптор А. Страхов), жертвам голодомору 1932–33 та політ. репресій (2007, скульптор С. Гурбанов), князю Святославу (2005, скульптор В. Кликов), Діві Марії, апостолу Андрію Первозванному, «Запорозькі козаки пишуть листа турецькому султанові», воїнам-афганцям, гетьману Крутейку, М. Горькому, «Скорботна мати», Ф. Дзержинському, С. Кірову, пам'ятні знаки льотчикам, які загинули під час 2-ї світової війни, воїнам, які загинули в мирний час, Д. Вишневецькому, запороз. козакам, ліквідаторам аварії на ЧАЕС, стелу «Запоріжжя промислове». Найдавніша пам'ятка мемор. мистецтва — фонтан Дружби (поч. 1950-х рр.). Символ визволення З. від нім.-фашист. окупантів — пам'ятний знак «Танк Т-34» (екіпажу М. Яценка). Споруджено алею Слави. У З. знімали х/ф «Весна на Зарічній вулиці» (1956, Одес. кіностудія, реж. Ф. Миронер і М. Хуцєв; багато сцен — на заводі «Запоріжсталь») і «Єдина» (1975, «Ленфільм», реж. Й. Хейфіц), на о-ві Хортиця — епізоди х/ф «Тарас Бульба» (2009, «Арк-фільм», реж. В. Бортко).

Видатні уродженці: Герої України — слюсар-складальник **Ю. Гречиха**, сталевар **В. Синяков**; академік НАНУ — фахівець у галузі динаміки рушій. установок і гідромех. систем, голова Придніпров. наук. центру НАНУ **В. Пилипенко**, матеріалознавець **Б. Бондаренко**, фахівець у галузі механіки та з питань стратег. безпеки **В. Горбулін**; історик, чл.-кор. АН УРСР **К. Гуслистий**, чл.-кор. НАНУ — лікар-кардіолог (чл.-кор. АМНУ) **В. Бобров**, фахівець у галузі механіки та фізики деформів. твердого тіла **А. Красовський**, фізик **Ф. Сизов**; економіст, політ. діяч, академік РАН **С. Глазєв**; письменники **М. Брацило**, **П. Вольвач**, **В. Сироватко**; засл. арх. УРСР **А. Мошенський**, історик архітектури, пам'яткознавець **Т. Трегубова**; засл. художник УРСР **П. Сабадиш**, засл. художники України — **І. Гресик** (голова Запоріз. організації НСХУ), **О. Демиденко**; фотохудожник **О. Бурбовський**; музикознавець, д-р мистецтвознавства **Т. Булат**; композитор, засл. діяч мистецтв УРСР **С. Мамонов**; нар. арт. УРСР — співачка **З. Лисак**, диригент **О. Литвинов**, нар. арт. України — співачка **Л. Малицька**, художник і режисер анімац. фільмів **В. Дахно**; засл. арт. УРСР — актори **В. Кропивницький**, **В. Пронін**, співачка **С. Приварникова**, засл. арт. України — піаністка, диригент **С. Ващенко**, актори **С. Бобир**, **О. Тур'янська-Смолій**, **В. Гончаров**, співачка **В. Аністратова**; спортсмени **В. Стьопіна** (*легка атлетика*), **В. Масловська** (*важка атлетика*), **Ю. Лагутін**, **В. Лутаєва**, **О. Райхель** (усі — гандбол), **Я. Пункін** (греко-римська *боротьба*), **Р. Зозуля**, **О. Стражева** (обидва — *спорт. гімнастика*), **С.**

Бондаренко, **В. Ніколайчук**, **Д. Силантьєв** (усі — плавання), **В. Володьков**, **О. Жупина**, **А. Захаров**, **Г. Сорокіна** (усі — стрибки у воду), **В. Полікарпенко** (триатлон). Серед почес. громадян міста — Герої України — фахівець у галузі авіац. двигунобудування, чл.-кор. НАНУ **Ф. Муравченко**, промисловці **В. Богуслаєв**, **В. Сацький**; лікар-хірург, чл.-кор. НАНУ **О. Никоненко**; письменники **Я. Баш**, **О. Джигурда**, **М. Нагнибіда**; диригент, нар. арт. України **В. Редя**; політ. діяч, міський голова З. (2003–10) **Є. Карташов**; промисловці **В. Іванов**, **Д. Ільїнков**, **С. Кравчун**, **Р. Мурадян**, **М. Осипов**, **О. Порада**, **І. Соболевський**, **Л. Хаджинов**; важкоатлет, громад. діяч **Л. Жаботинський**; Герої Рад. Союзу **Д. Лелюшенко**, **В. Чуйков** (обидва — двічі), **В. Бурмака**, **В. Судець**.

Рекомендована література

1. Воробьев Н. А. Город, рожденный Днепротрестом имени Ленина. З., 1960;
2. Запоріжжю 200. Дн., 1970;
3. Запорожский индустриальный комплекс. Дн., 1975;
4. Клименко Н. В. Запорожье туристическое. Дн., 1982;
5. Очерки истории Запорожья (Александровска до 1921 года): Фрагменты из работ ученых, архивные документы, предания и легенды. З., 1992;
6. Волова Л., Чуприна А. Александровск. Запорожье. Очерки истории города. З., 1997;
7. Голдобін А. Запорізька Алея слави – народна святиня / Запорожская Аллея славы – народная святиня. Дн., 2002;
8. Шиханов Р. Б. Комунарський район міста Запоріжжя (1977–2007 роки): становлення та розвиток місцевих органів влади. З., 2007;
9. Його ж. Ленінський район міста Запоріжжя (1928–2008 роки): становлення та розвиток місцевих органів влади. З., 2008;
10. Його ж. Шевченківський район міста Запоріжжя (1962–2007 роки): становлення та розвиток місцевих органів влади. З., 2008;
11. Вулиці Запоріжжя – дзеркало історії: Довід. і короткі бібліогр. списки про вулиці, бульвари та майдани міста. З., 2008;
12. Турченко Ф. Г. Запоріжжя на шляху до себе...: минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій. З., 2009.

І. А. Пугачова

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Запоріжжя / І. А. Пугачова // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-15409>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).